

Ф.Эргашев
ТДЮИ магистранти

АГРОХИМИКАТЛАРНИ ҚўЛЛАШДА АТРОФ ТАБИЙИ МУҲИТНИ ҲУҚУҚИЙ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ

Бугунги кунда бутун дунё ҳамжамияти олдидаги ҳал этилиши лозим бўлган экологик муаммолар инсоният тарихининг бирон-бир босқичида ҳозирги даврдигидек долзарб бўлган эмас. Шу сабабдан ҳам Президентимиз И.А.Каримов эътироф этиб ўтганлари каби “Экология ҳозирги замоннинг кенг миқёсдаги кескин ижтимоий муаммолардан биридир. Уни ҳал этиш барча халқларнинг манфаатларига мос бўлиб, цивилизациянинг ҳозирги куни ва келажаги кўп жиҳатдан ана шу муаммонинг ҳал қилинишига боғлиқ”¹.

Ушбу муаммолар XX аср 2-ярмида, хусусан унинг тўртинчи чорагида, яъни икки аср орасида айниқса авж олди. Давлатимиз раҳбари ҳақли равишда таъкидлаганларидек, “Асрлар туташ келган паллада бутун инсоният, мамлакатимиз аҳолиси жуда катта экологик хавфга дуч келиб қолди. Буни сезмаслик, қўл ковуштириб ўтириш – ўз-ўзини ўлимга маҳкум этиш билан баробардир”².

Сўнгги йилларда жаҳон миқёсида экологик муаммоларнинг долзарблашаётганлиги ҳам ушбу масалага алоҳида эътибор қаратишни тақозо этади. Мамлакатимизда айниқса, қишлоқ хўжалиги соҳасида турли агрохимикат ва ўғитлардан ноўрин ҳамда тез-тез фойдаланиш натижасида қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерларнинг ва ушбу ерлар яқинидаги экологик тизим жиддий зарар кўрмоқда.

Агрохимикатларни қўллашда атроф табиий муҳитни ҳуқуқий муҳофаза қилиш энг зарурий ва асосий талаблардан бири ҳисобланади. Хусусан, агрохимикатларни қўллашда атроф-табиий муҳитни муҳофаза қилиш билан боғлиқ қуйидаги масалаларга алоҳида аҳамият бериш зарур:

1) агрохимикатлар қўлланиши ушбу ҳудуд экологик ҳолатига, сув объектлари ҳолати, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсига таъсир этмаслиги лозим (таъсир, белгиланган меъёрлар даражасида бўлиши ҳамда атроф табиий муҳитни ўзини-ўзи тиклаш функцияси учун имконият бериши лозим);

2) агрохимикатлар улар қўлланилаётган ҳудуд ер, тупроқ сифати ва экологик таркибига салбий таъсир этмаслиги зарур (қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар тупроғи таркибида агрохимикатларнинг меъёри белгиланганидан ошмаслиги керак).

Агрохимикатларни қўллашда атроф табиий муҳитни ҳуқуқий муҳофаза қилиш эса, ушбу моддаларни қўллаш жараёнида атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш талабларининг қонунчилик нормаларида ўз аксини топиши, уларнинг қонунчилик ҳужжатларида мустаҳкамланишини англатади.

Таъкидлаш лозимки, агрохимикатларни қўллашда атроф-табиий муҳитни ҳуқуқий муҳофаза қилишнинг муҳим йўналишларидан бири бу ушбу жараёнда ерларни муҳофаза қилишдир. Р.Ҳ. Кенжаев қайд этганидек, “Ерларни муҳофаза қилиш масаласи

жамиятнинг муҳим ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва экологик аҳамиятга молик бўлган вазифаларидан биридир. Чунки, жамиятнинг моддий фаровонлиги, мавжудлиги ва келажак авлодларнинг тақдири табиатнинг бебаҳо бойлиги бўлган ерга нисбатан эҳтиёткорона муносабатда бўлишга боғлиқдир. Шу сабабдан, ер ресурсларидан оқилона фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш, нафақат экологик балки ижтимоий - иқтисодий аҳамиятга ҳам эгадир”³.

Агрохимикатлар асосан қишлоқ хўжалиги учун мўлжалланган ерларда улар ҳосилдорлигини ошириш мақсадида қўлланилиши боис, ушбу жараёнда қишлоқ хўжалиги ерларини муҳофаза қилишга эришиш муҳим аҳамиятга эга. Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар – ер фондинининг бир тоифаси бўлиб, ушбу тоифага қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш билан шуғулланадиган ёки шу мақсадга мўлжаллаб қишлоқ хўжалиги корхоналари, ташкилотлари, муассасалари ва фуқароларга берилган ерлар киритилган. 2005 йил 1 январ ҳолатига кўра қишлоқ хўжалиги корхона ва ташкилотларнинг сони 5079 та бўлиб, улар фойдаланадиган ерларнинг умумий майдони 22446,1 минг гектарни ёки республика ер фондининг 50,5 фоизини, қишлоқ хўжалик ер турлари майдони эса 17346,2 минг гектарни шундан 3281,1 минг гектари суғориладиган экин ерларини ташкил қилади⁴.

“Ер ресурслари ҳолати ва улардан оқилона фойдаланиш масалалари миллий ва глобал миқёсда долзарб бўлиб қолмоқда. Кўрилаётган чораларга қарамай, ерларнинг бузилиш жараёни кучайиб бормоқда ва қишлоқ хўжалигида фойдаланиш учун яроқли ер ресурслари камайиб кетмоқда.

2001-2004 йиллар давомида республикада ерлар умумий майдони ўзгармади, суғориладиган ерлар майдони 1,7 минг гектарга (0,04%) кўпайди.

Суғориладиган қишлоқ хўжалик экин майдонлари 20,5 минг гектарга (0,6%) гача қисқарди. Бу ҳолат ерни ҳисобга олиш ҳужжатларини олиб боришда тизимдаги камчиликлар сабабли содир бўлганини таъкидлаш зарур. Гап шундаки, қишлоқ хўжалик экин майдонлари таркибига томорқа ерлар (деҳқон хўжаликлари ерлари) киритилмайди, бу ҳақиқий ҳолатга мос келмайди, чунки улар қишлоқ хўжалик экинлари (мевалар, сабзавотлар, дон, ем-хашак экинлари, кўп йиллик экинлар ва бошқалар) экиш учун фойдаланилади. Деҳқон хўжаликлари ҳозирги вақтда хўжалик юритиш самарали шаклларида ҳисобланади ва мамлакат қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг анча кўп улушини ишлаб чиқаради.

Суғориладиган томорқа ерлари майдони кўрилаётган давр давомида 20,3 минг гектарга ортди. Шундай қилиб, агарда томорқа ерларини қишлоқ хўжалик экин майдонлари сифатида қаралса (бу ҳақиқатга мос келади), унда суғориладиган қишлоқ хўжалик экин майдонлари деярли ўзгармайди”⁵.

³ Кенжаев Р.Ҳ. Ўзбекистон Республикасида ерларни муҳофаза қилишнинг ҳуқуқий масалалари. Юридик фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун диссертация. Тошкент: ТДЮИ, 2006. 13-б.

⁴ Ўзбекистон Республикасининг ер фонди (2005 йил 1-январь ҳолатида). / Абдуазизов А.А. раҳбарлиги остида ГНПП “Картография”. 2005.

⁵ Ўзбекистон Республикасида атроф табиий муҳит муҳофазаси ва табиий ресурслардан фойдаланишнинг ҳолати тўғрисида миллий маъруза. (2002-2004 йиллар) / Алихонов Б.Б. умумий таҳрири остида. Тошкент, 2006. 71-б.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари.// Ўзбекистон буюк келажак сари. Тошкент: Ўзбекистон, 1998. 507–508-бетлар.

² Ўша жойда. 505-б.

Кези келганда, қайд этиш зарурки, ўз вақтида Б.В. Ерофеев¹ ҳам агрохимикатлардан нотўғри фойдаланишни қишлоқ хўжалиги ерлари ҳосилдорлиги пасайишига сабаб бўлган асосий омиллардан бири сифатида кўрсатиб ўтади.

Хусусан, муаллиф “қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерларнинг биринчи рақамли душманига айланиб улгурган қишлоқ хўжалигини ўғитлашнинг мувофиқлаштириш қишлоқ хўжалиги ўсимликлари ҳосилдорлигини оширишнинг муҳим йўналишини ташкил этади. Қишлоқ хўжалигини ўғитлаш деганда, қишлоқ хўжалигида ёввойи ўтлар, касаллик ва зараркунандаларга қарши кураш учун мўлжалланган кимёвий моддалар, агрохимикатлар (минерал ўғитлар, зараҳарли химикатлар, пестицидлар)ни ҳосилдорлик ошириш ҳамда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришни кўпайтириш мақсадида қўллашга йўналтирилган ташкилий-техник чора-тадбирлар мажмуи тушунилади².

Айтиш ўринлики, ердан оқилона фойдаланиш ва уни муҳофаза қилишни ҳуқуқнинг ёрдамсиз амалга ошириш мумкин эмас. Мамлакатимизда кейинги йилларда қабул қилинган ердан фойдаланиш ва уни муҳофаза қилишга қаратилган қонун ҳужжатлари ер бойликларига эҳтиёткорона муносабатда бўлиш, уларни асраш, доимо тупроқ унумдорлигини ошириб бориш талабларини ўрнатади ва ушбу талабларга риоя қилиш чораларини белгилайди. Жумладан, Асосий қонунимиз Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 55-моддасида “Ер, ер ости бойликлари, сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ҳамда бошқа табиий захиралар умуммиллий бойлиқдир, улардан оқилона фойдаланиш зарур ва улар давлат муҳофазасидадир”³, деб белгилаб қўйилган. Юқоридагилардан ҳам кўриниб турибдики, ерларни муҳофаза қилиш билан боғлиқ ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий асосларини ривожлантириш бутун жамият учун ҳам, ҳар бир алоҳида шахс учун ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Ер нафақат кишилар учун яшаш макони балки, унинг моддий фаровонлигини таъминловчи муҳим восита ҳамдир. Республикамиз Президенти И.А. Каримов 2002 йил 14 февраль Вазирлар Маҳкамасининг “2001 йилда Республикани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва иқтисодий ислохотларнинг бориши тўғрисида” қилган маърузасида бу ҳақда шундай деган эдилар: “Шу нарса барчамизга маълум бўлиши керакки, мамлакатимиз аҳолиси асосий қисмининг даромади ва фаровонлиги мана шу ердан самарали фойдалана олишимизга, унинг ҳосилдорлигини қай даражада сақлаб туришимизга боғлиқ эканини англаган ҳолда, бу муаммо нақадар муҳим эканини тушунишимиз қийин эмас, деб ўйлайман”⁴.

Ҳақиқатан ҳам ер ресурслари қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришнинг асосий объекти эканлигини эътиборга оладиган бўлсак, ундан оқилона

фойдаланиш нафақат ижтимоий-экологик, балки иқтисодий аҳамият касб этишини ҳам кўрамиз.

Шу билан бирга, аҳолининг қишлоқ хўжалик маҳсулотларига бўлган эҳтиёжлари ўсиб бораётганлиги, бундай маҳсулотларни етиштиришнинг кўпайиши, фойдаланаётган ернинг сифати ва миқдорига боғлиқ бўлади. Бу ҳолат ишлаб чиқариш омили сифатида ерга нисбатан катта талабни шакллантиради. Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги соҳасида ўтказилаётган иқтисодий ислохотлар бу соҳада мулкчиликнинг самарали тизимини шакллантиришни кўзлайди. Маълумки, собиқ Шўро даврида қишлоқ хўжалигидаги ишлаб чиқариш муносабатлари асосан колхоз ва совхозлар ўртасида амалга оширилган. Бунда мулк эгаси ноаниқлиги, меҳнат самарадорлигининг пастлиги албатта ер муносабатларини ривожланишига тўсиқ бўлиб, аграр соҳа деярлик норентабел соҳа ҳисобланар эди. Ўзбекистон мустақилликка эришганидан кейин қишлоқ хўжалигида кичик ва ўрта бизнесни ривожлантирилиши натижасида, деҳқон ва фермер хўжаликлари ташкил топа бошлади. Биргина 2004 йилда зарар кўриб ишлаган, паст рентабелли ва истиқболсиз ширкат хўжаликлари тугатилиб, уларнинг негизида танлов асосида 15 мингдан ортиқ фермер хўжаликлари, шунингдек, уларга хизмат кўрсатувчи инфратузилма объектлари ташкил қилинди. Ҳозирги кунда юқорида қайд этиб ўтганимиздек, фермерлар сони юз мингдан ошган. Умумий суғориладиган ерларнинг тенг ярми фермерлар ихтиёрида, пахта ва ғалла каби асосий қишлоқ хўжалиги экинларини экиб, маҳсулот етиштиришдаги ҳиссалари қарийб 50 фоизни ташкил этаётганлиги фермерлик ҳаракати ҳаётда ўзини оқлаётганлигидан далолат беради⁵.

Ер табиатнинг бошқа бойликларидан фарқли ўлароқ, унга оқилона муносабатда бўлишни, унинг унумдорлик, қайта тикланиш хусусиятларини юзага келтириш учун доимий тарзда ишлов беришни, ғамхўрлик қилишни талаб қилади. Бунинг учун ер муносабати субъектлари бу борадаги тегишли нормаларга амал қилишлари лозим бўлади.

М.М. Бринчукнинг таъкидлашича “Ер ҳар қандай инсон ва жамият ҳаётида муҳим экологик, иқтисодий ва сиёсий рол ўйнайди. Ер – бу давлат ҳудудининг элементи, суверен ҳокимияти чегарасидир. Умуминсоният меҳнати предмети, қишлоқ ва ўрмон хўжалигида ишлаб чиқаришнинг асосий воситаси сифатида ер инсон хўжалик фаолиятининг объекти сифатида унинг томонидан кўрсатиладиган ҳар қандай таъсирларсиз мавжуд бўлади. Ердан шунингдек, шаҳарлар ва бошқа аҳоли пунктларини, халқ хўжалиги тармоғини ривожлантириш учун операцион асос, фундамент сифатида фойдаланилади”⁶.

Р.Ҳ. Кенжаев фикрича ҳам, ер инсон хўжалик фаолиятининг объекти, саноат ва ишлаб чиқариш объектларини жойлаштириш базаси ҳамда қишлоқ хўжалигида асосий ишлаб чиқариш воситасидир.

Ердан хўжасизларча фойдаланиш, алмашлаб экишга риоя қилмаслик, ердан илмий асосда фойдаланмаслик, тупроқнинг агротехника қоидаларига риоя қилмаслик, заҳарли химикатларни кўп миқдорда

¹ Ерофеев Б.В. Экологическое право России: Учебник. Изд. 20-е, перераб. и доп. М.: Эксмо, 2007. С.373.

² Ўша жойда. С. 373–374.

³ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Тошкент: Ўзбекистон, 2008. 11-б.

⁴ Каримов И.А. Иқтисодий эркинлаштириш, ресурслардан тежамкорлик билан фойдаланиш – бош йўлимиз // Халқ сўзи. 2002. 15-феврал.

⁵ Менглиев Э. Қишлоқ хўжалиги: масъулият ва жавобгарлик // Халқ сўзи. 2005. 12 феврал.

⁶ Бринчук М.М. Экологическое право: Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2005. С. 391.

Ж.Б.Моминбаев
Соискатель КазГУ

О РАЗВИТИИ АГРАРНОГО СЕКТОРА КАЗАХСТАНА В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Агропромышленный комплекс Казахстана представляет собой систему особо нуждающуюся в специально разработанной политике государства, которая предусматривала бы все стороны развития данного сектора.

Объективная необходимость аграрного реформирования была вызвана тем, что сельское хозяйство Казахстана было затратным и в основном экстенсивным. Показатели производительности труда и выхода продукции на единицу площади и потребляемых ресурсов оставались низкими, а разрыв между нашей страной и развитыми странами мира по этим показателям неуклонно увеличивался не в нашу пользу.

Государственное регулирование развития сельского хозяйства необходимо для сохранения аграрного сектора, который имеет следующие особенности: низкая доходность, сезонность ведения хозяйствования и использования ресурсов, медленный оборот капитала и др. Аграрный сектор обеспечивает производство, переработку и реализацию сельскохозяйственной продукции, выполняя тем самым важнейшую государственную задачу по обеспечению населения страны продовольствием.

Анализируя роль сельскохозяйственного сектора на современном этапе и меры по преодолению кризиса аграрной отрасли, можно сделать вывод о том, что за первые десять лет аграрной реформы сделано немало в преодолении кризисных явлений, переводу сельского хозяйства на рельсы рыночной экономики.

Аграрная реформа в Казахстане происходила по нижеследующим направлениям:

- реформирование системы хозяйствования путем приватизации совхозов и реформирования колхозов; земельная реформа; приватизация предприятий отраслей, поставляющих сельскому хозяйству средства производства;

- разгосударствление системы переработки сельскохозяйственной продукции; системы закупок и реализации продукции;

- введение новой финансово-кредитной системы, денежное и лизинговое кредитование; льгот по налогообложению; системы добровольного страхования;

- передача функции по содержанию социальных объектов в ведение Акимов районного и сельского уровня и освобождение сельскохозяйственных организаций от несвойственных им функций⁵.

Высокая степень неопределенности и даже непредсказуемости конечных результатов хозяйствования является одной из негативных сторон предпринимательства в сельском хозяйстве. Наряду с природно-биологическими особенностями сельскому хозяйству присущи и социально-экономические особенности, определяющие специфичность развития хозяйствования в данной сфере народного хозяйства.

Во-первых, замедленный товарооборот и оборот капитала, потребность в относительно более объемном авансировании производственных затрат, нерав-

ишлатиш тупроқ унумдорлигини пасайишига олиб келади. Мутахассисларнинг маълумотига кўра, тупроқнинг қимматбаҳо сифатини осонликча яқсон қилиб ташлаш мумкин. Уни тиклаш жараёни эса жуда оғир ва узоқ муддатни талаб этади. Масалан, 10 сантиметр қалинликдаги тупроқнинг унумдор қатламини тиклаш учун 100 йилча вақт керак. Шундан келиб чиқиб, ер қонунчилиги тупроқнинг унумдор қатламини муҳофаза қилишга қаратилган қатъий талаб ва чораларни белгилайди¹.

“Мутахассисларнинг маълумотига қараганда, қишлоқ хўжалиги экинларининг 15 фоиз ҳосили ерларнинг мелиоратив ҳолати ёмонлиги туфайли бой берилмоқда. Бугунги кунда турли даражада мелиоратив ҳолати ёмонлашган ерлар 406,8 минг гектарни ёки жами суғориладиган ерларнинг 10,5 фоизини ташкил қилади”².

Хуллас, ер муносабатлари субъектларининг ердан фойдаланишда мавжуд экологик талабларга амал қилишлари, уларни бажаришлари ва бу борада тегишли давлат органларининг мунтазам, самарали фаолияти ер ресурсларини ҳаётнинг асосий манбаси сифатида бугунги ва келажак авлодлар учун сақлаб қолишда нафақат иқтисодий-ижтимоий балки экологик аҳамият ҳам касб этади³.

Шу маънода, ердан қишлоқ хўжалиги мақсадларида фойдаланувчилар, унда агрохимикатларни қўллашда атроф табиий муҳитга зарар етказмаслик чора-тадбирларини кўришга мажбурдирлар. Пестицидлар, минерал ўғитлар ҳамда шу каби агрохимикатларнинг бошқа турларини қишлоқ хўжалигида қўллашда атроф табиий муҳитни ҳуқуқий муҳофаза қилиш масаласи авваламбор, Ўзбекистон Республикасининг “Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги қонуни⁴ мазмун-моҳиятидан келиб чиқади. Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги ва Жиноят кодексларида ҳам мазкур моддаларни қўллаш жараёнида атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш талабларига риоя этилмаганлиги учун тегишинча маъмурий ёки жиноий жавобгарлик кўзда тутилган нормалар мавжуд.

Резюме

В вводной части статьи излагаются общие положения о защите окружающей среды.

В основной части рассматриваются вопросы защиты окружающей среды при использовании агрохимикатов.

В заключении автор приходит к выводу, что следует совершенствовать национальное законодательство в направлении защиты природы.

Abstract

In the introductory part of the article general provisions on protection of an environment are stated.

In the basic part questions of protection of an environment are considered at use agrochemicals.

In the conclusion the author comes to opinion, that it is necessary to improve the national legislation in a direction of protection of the nature.

¹ Ер ҳуқуқи / Масъул муҳаррирлар М.Б. Усмонов, Й.О. Жураев. Тошкент: ТДЮИ, 2002. 144–147-бетлар.

² Бобоқулов Ш.О., Ҳайитов Ҳ.Ш. Ер элни боқади // Ҳаёт ва қонун. 2004. №2. 56-б.

³ Кўрсат. дис. 16–23-бетлар.

⁴ Ўзбекистон Республикасининг “Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси. 1999. № 1. 20-модда.

⁵ Есполов Т.И. Ахметова Г.К. Развитие агроформирований РК и пути совершенствования их эффективности. Алматы: Агро-университет, 2005.